

Ewa Kalinowska

Uniwersytecki Ośrodek Kształcenia Nauczycieli Języka Francuskiego

Uniwersytet Warszawski

e-mail: e.kalinowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8251-2696

Afryka w twórczości Blaise'a Cendrarsa: kontrowersje wokół *Murzyńskich bajeczek dla dzieci białych ludzi*

Wprowadzenie

Europocentryzm nigdy nie wykluczał zajmowania się krainami i kulturami pozaeuropejskimi, choć często było to zaciekawienie powierzchowne, ograniczone do zewnętrznych przejawów i artefaktów uznanych za małownicze. Kultury „uprzywilejowane” należały do bardzo szeroko rozumianego Orientu, poczynając od Bliskiego Wschodu, w tym kultury arabskiej i perskiej, poprzez Indie i kulturę hinduską, aż po Daleki Wschód, Chiny i Japonię.

Afryka pozostawała długo poza kręgiem zainteresowań kulturowych Europejczyków, mimo świadomości istnienia różnych jej regionów: żeglarze francuscy przybili do wybrzeży Senegalu w połowie XVII wieku, a statki portugalskie, hiszpańskie i holenderskie docierały do brzegów Afryki dwa stulecia wcześniej¹. Jednak te wyprawy miały przede wszystkim cele ekonomiczne, a historia, kultura czy też sztuka afrykańska nie budziły chęci

¹ 1415–1427: wyprawy Henryka Żeglarza do zachodniej Afryki. 1486: wyprawa Bartolomeo Diaza do południowego krańca Afryki (Przylądek Dobrej Nadziei). Nawet te wczesne daty nie są pierwszymi w historii europejskich eksploracji kontynentu afrykańskiego, miały one miejsce już w starożytności: J. Ki-Zerbo, *Histoire de l'Afrique noire*, Paris 1972, s. 205–218; C. Coquery-Vidrovitch, *Petite histoire de l'Afrique: l'Afrique au sud du Sahara de la préhistoire à nos jours*, Paris 2010, s. 11–12.

poznania. Czarny Kontynent uważano za region ahistoryczny, acefaliczny, niemający nic do zaoferowania reszcie świata. Taki pogląd był powszechny i reprezentowany przez wielu znamienitych myślicieli i artystów:

Afryka nie ma historii [...]. Nieoswojona Afryka ma tylko dwa oblicza: zaludniona jest barbarzyńska, pustynna, jest dzika... W dziewiętnastym wieku biały uczynił czarnego człowiekiem; w dwudziestym Europa da Afrykę światu. Urobić nową Afrykę, sprawić, by stara Afryka przyjęła cywilizację, oto problem. Europa go rozwiąże. Naprzód, ludzie Europy! Weźcie tę ziemię. Weźcie ją. Od kogo? Od nikogo. Weźcie ją od Boga. Bóg daje ziemię ludziom, Bóg daje Afrykę Europie. Weźcie ją².

Ten kontynent nie jest interesujący dzięki swojej własnej historii, lecz przez to, że możemy tam ujrzyć człowieka w stanie barbarzyństwa i dzikości, co unie możliwia mu teraz włączenie się do cywilizacji. [...] Kto chciałby poznać przerażające przejawy natury ludzkiej, ten znajdzie je w Afryce. [...] W końcu to, co kryje się pod mianem Afryki, to nierozwinięty i ahistoryczny świat, pozostający w niewoli ducha natury, a jego miejsce znajduje się wciąż na progu historii powszechnej³.

Początki zainteresowania Afryką w Europie

Od końca XIX wieku do okresu międzywojennego wiele zdarzeń – o niejednolitym zasięgu i widocznych w różnorodnych dziedzinach – świadczy o powolnym pojawianiu się zainteresowania cywilizacją Afryki. Dowodzą tego wpływy afrykańskie widoczne w sztukach plastycznych oraz w literaturze, a raczej w szeroko rozumianym piśmiennictwie. Przybierały one niekiedy prostą formę, ograniczoną do powierzchownych aspektów wybranych elementów afrykańskiego dziedzictwa. Takie potraktowanie afrykańskiej materii nie musiało wynikać ze złej woli czy też poczucia wyższości. Jego źródłem była autentyczna i szczerza chęć poznania Afryki, a nawet podziw dla jej tradycyjnych kultur. Tego rodzaju podejście jest szczególnie widoczne w zapisach tradycyjnych opowieści afrykańskich, mniej lub bardziej przetwarzanych przez europejskich autorów.

Utwory tego rodzaju opierały się na folklorze różnych grup etnicznych Afryki, nie zawsze rozróżnianych; były to transkrypcje opowieści i baśni,

² V. Hugo, *Discours sur l'Afrique (le 18 mai 1879)*, w: *Chroniques du racisme ordinaire*, red. A. Hurel, Urrugne 2013, s. 109–111. Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenie autorki artykułu.

³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *La Raison dans l'Histoire* (1837): www.monde-diplomatique.fr/2007/11/HEGEL/15275 [dostęp 12.11.2018].

połączone niekiedy (w tej samej publikacji) z opisem obyczajów lub relacjami z podróży. Autorami najbardziej znanych publikacji tego typu⁴ byli René Basset (*Contes populaires d'Afrique*, 1903), Henri Lanrezac (*Légendes soudanaises*, 1907; *Essai sur le folklore du Soudan*, 1908) oraz François-Victor Équibecq i jego *Contes indigènes de l'Ouest africain français, précédés d'un essai sur la littérature merveilleuse des Noirs de l'Ouest africain* (1913). Zbiory baśni i opowieści zachowały popularność przez długi czas, do lat 30. XX wieku i jeszcze później⁵.

Interesującym i niejednoznacznym zjawiskiem jest również tzw. powieść kolonialna, uprawiana przez bardzo wielu pisarzy francuskich od ostatnich lat XIX wieku po okres międzywojenny. Autorzy nie ograniczali się do Afryki jako miejsca akcji, znane są również powieści kolonialne osadzone w realiach azjatyckich (Indochiny) lub arabskich (Maghreb, głównie Algieria). *Roman colonial*⁶ był związany z Afryką przez elementy zewnętrzne: miejsce akcji, toponimy, antroponimy, scenografię itp. Autorzy nie znali przeważnie ani historii kontynentu i zamieszkujących go ludów, ani ich kultur; nie starali się też dotrzeć do głębszych uwarunkowań obyczajowości Afrykanów. Utwory te ograniczały się nierzadko do opisów tego, co „nadzwyczajne” i „egzotyczne”; dodatkowo pojawiały się w nich dość często rozważania dotyczące korzystnych aspektów kolonializmu europejskiego. Najbardziej znani autorzy tego typu tekstów to Robert Randau⁷, Louis Bertrand⁸, Pierre Mille⁹, Ro-

⁴ J. Krzywicki, *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej*. Cz. I. W kręgu tradycji, Warszawa 2002, s. 23–29; R. Pageard, *Littérature négro-africaine d'expression française*, Paris 1979, s. 5–7.

⁵ Kilku innych autorów przetworzonych wersji baśni afrykańskich: Charles Monteil, Auguste Dupuis-Yakouba, Jean-Claude Zeltner. Zob. R. Colin, *Les Contes noirs de l'Ouest africain. Témoins majeurs d'un humanisme*, Paris 2005 (1. wydanie – 1957).

⁶ Międzynarodowe Towarzystwo Studiów nad Literaturą Okresu Kolonialnego (Société Internationale d'Étude des Littératures de l'Ère Coloniale, SIELEC) dąży do analizowania i przedstawiania literatury kolonialnej w obiektywny i wyważony sposób: www.sielec.net/index.htm [dostęp wrzesień 2013 – sierpień 2018]. Ponadto ukazały się dwa obszerne opracowania dotyczące literatur kolonialnych pod redakcją francuskiego badacza Jean-François Duranda: *Regards sur les littératures coloniales. Afrique francophone: découvertes* (Paris 1999) oraz *Regards sur les littératures coloniales. Afrique francophone: approfondissements* (Paris 1999).

⁷ *Le Commandant et les Foulbé, roman de la grande brousse* (1910); *L'Aventure sur le Niger, roman de la grande brousse* (1913); *Le Chef des porte-plume, roman de la vie coloniale* (1922); *À l'ombre de mon baobab* (1923).

⁸ *Le Sang des races* (1899).

⁹ Teksty Mille'a – *Au Congo belge, avec des notes et des documents récents relatifs au Congo français* (1899), *Notice sur la Côte d'Ivoire* (1900), *Le Congo léopoldien* (1905) – należałoby zakwalifikować raczej jako reportaże niż powieści.

land Lebel¹⁰, Jean d'Esme¹¹, Maurice Delafosse¹². Stosunkowo rzadko wprowadzano elementy refleksji i podejmowano próby zrozumienia specyfiki kultur afrykańskich i pogłębienia wiedzy na ich temat.

Afrykańskie fascynacje

Autentyczne i rzeczywiste zainteresowanie kulturą i sztuką Afryki, połączone z niekłamaną pasją, pojawiło się niemal w tym samym okresie, na przełomie XIX i XX wieku. Było to możliwe m.in. dzięki wystawie „Expédition Afrique”, zorganizowanej przez Musée d'Histoire Naturelle w Paryżu w 1900 roku, na której eksponowano obiekty przywiezione z Konga przez Pierre'a Savorgnana de Brazza¹³ oraz wystawom w Muzeum Etnograficznym w Trocadéro¹⁴.

Nie jest też przesadą twierdzenie, że sztuka afrykańska odegrała istotną rolę w narodzinach kubizmu, jednego z ważnych kierunków malarstwa XX wieku. Wpływ sztuki afrykańskiej jest widoczny choćby w kilku wybranych obrazach największych kubistów: *Panny z Awinionu* Picassa (*Les Femelles d'Avignon*, 1907), *Wielki akt* Braque'a (*Le Grand Nu*, 1907) czy też *Kąpiące się* Deraina (*Les Baigneuses*, 1908).

Lata 1930–1940 przyniosły zainteresowanie surrealistów oraz innych artystów i intelektualistów francuskich (europejskich) poezją poetów z Antyli i Afryki, o czym świadczą m.in. posłowie André Bretona do *Cahier d'un retour au pays natal* Césaire'a (1943–1947), przedmowa Roberta Desnosa do *Pigments* (1937) Léona-Gontrana Damasa oraz słynny esej Sartre'a *Czarny Orfeusz*¹⁵, w pierwotnym zamyśle stanowiący wprowadzenie do *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française*, wydanej w 1948 roku pod redakcją Léopolda Sédara Senghora.

¹⁰ *Le Livre du Pays Noir. Anthologie de littérature africaine* (1928), *L'Afrique Occidentale dans la littérature française (depuis 1870)* (1925), *Histoire de la littérature coloniale en France* (1931).

¹¹ *L'Âme de la brousse* (1923); *L'Île rouge* (1928); *Empereur de Madagascar* (1929); *Les Maîtres de la brousse* (1932).

¹² *L'âme nègre* (1922), *Les Noirs de l'Afrique* (1922). Delafosse był przede wszystkim językoznawcą i autorem wielu opracowań poświęconych językom afrykańskim – mandingo, fulfulde i innym.

¹³ Pierre Paul François Camille Savorgnan de Brazza, właśc. Pietro Paolo Savorgnan di Brazza (1852–1905), francusko-włoski podróżnik i badacz Afryki Centralnej.

¹⁴ Muzeum działało w latach 1878–1935, po czym zostało przekształcone w Musée de l'Homme (po wyburzeniu dawnego Palais du Trocadéro, zastąpionego przez istniejący do dzisiaj Palais de Chaillot).

¹⁵ J.-P. Sartre, *Czarny Orfeusz*, przeł. W. Leopold, „Przegląd Socjologiczny” 1969, t. 23, s. 388–414.

Afryka Blaise'a Cendrarsa

Blaise Cendrars¹⁶ był jedną z najbardziej barwnych postaci życia artystycznego od wczesnych lat XX wieku. Szwajcarsko-francusko-międzynarodowy pisarz objechał kulę ziemską; odbył wiele podróży po Europie, był w Rosji podczas rewolucji 1905 roku, dotarł na Kaukaz i Syberię, a nawet do Chin. W Stanach Zjednoczonych zaczął pisać, zawędrował także do Brazylii, na Bliski i Dalszy Wschód (Iran) oraz do Indii. Był samoukiem, podjął studia medyczne i literackie, lecz ich nie ukończył. Parał się w ciągu życia kilkunastoma różnymi zajęciami i zawodami: był żołnierzem Legii Cudzoziemskiej, grajkiem ulicznym, pszczelarzem, dziennikarzem-korrespondentem. Spotykał największych artystów swego czasu: przyjaźnił się z Apollinaire'm, Robertem i Sonią Delaunay; Amedeo Modigliani namalował jego portret. Znał także Pabla Picassa, Marca Chagalla, Fernanda Légera, Igora Strawińskiego, Ernesta Hemingwaya, Henryego Millera... Pozostawił po sobie utwory należące do wielu gatunków: poezje, powieści, opowiadania, reportaże, eseje, tłumaczenia z angielskiego i portugalskiego. Bibliografia poświęcona twórczości Cendrarsa liczy kilkaset pozycji w kilkunastu językach¹⁷.

Przez jakiś czas, w pierwszej części swojego bogatego artystycznego życia, Cendrars fascynował się Afryką¹⁸, choć akurat tam nie był, mimo wszystkich innych podróży po świecie. Pozostawił kilka utworów, świadczących bez żadnej wątpliwości o pasji, jaką żywił wobec Afryki:

- *Anthologie nègre* (*Antologia murzyńska*): pierwsze wydanie – Paryż, Éd. de la Sirène, 1921; ponowne – Paryż, Au Sans Pareil, 1927; wydanie zmienione i poprawione – Paryż, Corrêa, 1947¹⁹;
- *Petits Contes nègres pour les enfants des Blancs* (*Murzyńskie bajeczki dla dzieci białych ludzi*): pierwsze wydanie – Paryż, Éd. des Portiques, 1928; kolejne,

¹⁶ Szczegółowa biografia Cendrarsa (właśc. Frédéric-Louis Sauser, 1887–1961) znajduje się na stronie Centre d'Études Blaise Cendrars (Ośrodka Badań twórczości Blaise'a Cendrarsa) i Association internationale Blaise Cendrars (Międzynarodowego Stowarzyszenia Blaise'a Cendrarsa): www.cebc-cendrars.ch/cendrars/biographie/ [dostęp 6–7.10.2018]. Artykuły biograficzne: R. Sieburth, *Blaise Cendrars in the sky*, september 24, 2014, www.the-tls.co.uk/articles/public/blaise-cendrars-in-the-sky [dostęp 7.10.2018]; D. Kopeć, *Wędrowką jedną życie jest człowieka. Blaise Cendrars*, www.granice.pl/publicystyka/wedrowka-jedna-zycie-jest-czlowieka-blaise-cendrars/883/1 [dostęp 8.10.2018].

¹⁷ Strona Centre d'Études Blaise Cendrars, www.cebc-cendrars.ch/cendrars/bibliographie/ i www.cebc-cendrars.ch/cendrars/bibliographie-critique/ [dostęp 6–7.10.2018].

¹⁸ M. Steins, *Blaise Cendrars. Bilans nègres*, Paris 1977.

¹⁹ Tłumaczenie na polski autorstwa A. Włoczewskiej (Kraków 2011).

- z 40 drzeworytami i 12 dodatkowymi, poza tekstem, autorstwa Pierre'a Pinsarda, Paryż, Au Sans Pareil, 1929; z ilustracjami Francisa Bernarda, Marsylia, Éd. Jean Vigneau, 1943 – powtórzone w Paryżu, 1946²⁰;
- *Comment les Blancs sont d'anciens Noirs* (O tym jak Biali są dawnymi Czarnymi): pierwsze wydanie, z 5 drzeworytami Alfreda Latoura, Paryż, Au Sans Pareil, 1930;
 - *Nouveaux Contes nègres* (Nowe opowieści murzyńskie): Montpellier, Fata Morgana, 2006 [wydanie pośmiertne].

W pismach dotyczących okresu dzieciństwa i młodości Cendrars podkreślał wrażenie, jakie wywierały na nim zdjęcia rzeźb i statuetek afrykańskich, oglądanych w książkach z biblioteki ojca: „Od tamtego czasu, moja miłość dla literatury czarnych, we wszelkich jej przejawach, nigdy już nie wygasła (tak samo, od zawsze do dzisiaj, odczuwam wewnętrzne poruszenie na widok afrykańskiej statuetki lub maski)”²¹.

Cendrars zapoznawał się również z pismami, które miały na celu ustanowienie hierarchii ras, wyodrębnienie spośród nich wyższych i niższych²². Jednak, jako urodzony buntownik, nie przyjmował bezkrytycznie cudzych opinii; dochodził do własnych, opierając się na osobistych doświadczeniach i obserwacjach. Bezpośredni kontakt z afrykańskimi dziełami sztuki skłonił go do dostrzeżenia w nich – poza walorami estetycznymi – także wartości duchowych, wynikających z zakorzenienia w religii, wierzeniach i mitologii. Te cechy pozostawały najczęściej niedostępne Europejczykom, którzy mogli doceniać jedynie walory artystyczne afrykańskich artefaktów, gdyż proces poznawania afrykańskiej myśli, filozofii i wierzeń dopiero się rozpoczynał²³. Był to zatem okres współlistnienia skrajnie różnych poglądów, tych sformułowanych wcześniej, mówiących o prymitywizmie Afryki i niewątpliwej wyższości Europy oraz nowych, w których dochodziło do głosu – powoli i opornie – przekonanie o równości ludzi, a tym samym o niezwykłych przymiotach twórczości Afrykanów i wkładzie w kulturę światową. Młody Cendrars żył więc w czasach niełatwych

²⁰ B. Cendrars, *Murzyńskie bajeczki dla dzieci białych ludzi*, przeł. B. Grzegorzewska, Warszawa 1988.

²¹ B. Cendrars, *Préface*, w: tegoż, *Anthologie nègre. Petits Contes nègres pour les enfants des Blancs. Comment les Blancs sont d'anciens Noirs. La Création du Monde*, Paris 2005, s. IX–XX.

²² M.in. esej Arthura de Gobineau – *Szkice o nierówności ras ludzkich* (*Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853–1855), pełny tekst dostępny: www.congoforum.be/upldocs/essai_inegalite_races.1.pdf, www.congoforum.be/upldocs/essai_inegalite_races.2.pdf [dostęp 6–7.10.2018].

²³ Książd Placide Tempels miał opublikować swoją *La Philosophie bantoue* dopiero w 1945 roku.

sporów ideologicznych, w epoce imperiów kolonialnych, kiedy jeszcze nie mówiono o ewentualnej dekolonizacji²⁴ i wciąż organizowano wystawy kolonialne z ludzkimi zoo, które nazywano eufemistycznie „ekspozycjami etnograficznymi”²⁵.

Cendrars należał do nielicznych osób, które miały odwagę wyrażać własne zdanie, nie ulegając dominującym tendencjom do przedstawiania w sposób bardziej lub mniej negatywny Afryki i jej mieszkańców. Wręcz przeciwnie, doceniał różnorodne aspekty cywilizacji tego kontynentu, zwracając szczególną uwagę na sztukę. Uważał, że „analiza języków i literatury ras pierwotnych dopełnia wiedzę o historii umysłowości ludzkiej o niezbywalne elementy oraz stanowi doskonale zobrazowanie prawa o nieprzerwanym rozwoju intelektualnym”²⁶. Tym samym, w pojęciu Cendrarsa, rodzimi mieszkańcy Afryki jawili się jako pełnoprawni członkowie wspólnoty ludzkiej, uczestniczący w twórczym procesie historii i kultury powszechnej. Nie sposób byłoby zatem zarzucić pisarzowi, iż ulegał w jakimkolwiek stopniu opiniom odmawiającym Afrykanom prawa i możliwości współtworzenia cywilizacji.

Cendrars używał języka swojej epoki, pisał zatem o murzyńskości i Murzynach, o Czarnych i różnych rasach, w tym pierwotnych. Był to język nienacechowany stylistycznie, używany powszechnie – również przez naukowców, w tym wielkich antropologów – na początku i w pierwszej połowie XX wieku²⁷, nieobciążony uprzedzeniami, ani tym bardziej rasizmem.

Polemika wokół *Murzyńskich bajeczek*

Kto mógłby się zatem spodziewać, że dziewięćdziesiąt lat po pierwszym wydaniu *Murzyńskich bajeczek* i niemal siedemdziesiąt po śmierci Cen-

²⁴ Nawet słynne relacje z podróży do Afryki, – André Gide, *Voyage au Congo* (1927), *Retour du Tchad* (1928); Albert Londres, *Terre d'ébène* (1929) – piętnujące jednoznacznie eksploatację kolonii, przymusową pracę i nieludzkie traktowanie ludności afrykańskiej nie mówiły o dekolonizacji. Autorzy wypowiadali się za nadaniem kolonializmowi „ludzkiej twarzy”.

²⁵ Podczas międzynarodowej wystawy kolonialnej w Paryżu w 1931 roku zwiedzający mogli obejrzeć kilka „tubylczych” wiosek – afrykańską, magrebińską, a także osadę Kanaków z Nowej Kaledonii. Jeszcze później zorganizowano ludzkie zoo w Lizbonie (1940) i w Brukseli (1958) [*Zoos humains*, red. N. Bancel, P. Blanchard, G. Boëtsch, É. Deroo, S. Lemaire, Paryż 2002, s. 5–22, 367–373, 399–405].

²⁶ Przedmowa Cendrarsa do *Anthologie nègre* (1920).

²⁷ Np. Bronisław Malinowski, który pisał o „dzikich” (m.in. *Crime and Custom in Savage Society*, 1926), czy też Margaret Mead badająca „społeczności pierwotne” (m.in. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, 1935).

drarsa, francusko-szwajcarski pisarz, zafascynowany Afryką, zostanie oskarżony o negrofobię i rasizm?

W marcu 2018 roku wydawnictwo Gallimard Jeunesse²⁸ przygotowało nowe wydanie *Murzyńskich bajeczek dla dzieci białych ludzi*, w serii „Folio cadet”, z ilustracjami autorstwa Jacqueline Duhême. Nie było to wydanie różniące się w zdecydowany sposób od poprzednich, bardzo licznych:

- pierwsze wydanie – Paryż, Éd. des Portiques, 1928;
- drugie, z 40 drzeworytami i 12 dodatkowymi, autorstwa Pierre’a Pinsarda, Paryż, Au Sans Pareil, 1929;
- kolejne, z ilustracjami Francisa Bernarda, Marsylia, Éd. Jean Vigneau, 1943 powtórzone w Paryżu, 1946;
- od 1978 roku, kilka reedycji w Paryżu, w wydawnictwie Gallimarda, z ilustracjami Jacqueline Duhême; w wydaniu z 2018 roku zmieniono nieznacznie układ tych ilustracji, znanych czytelnikom od czterdziestu lat;
- wydawnictwo Albin Michel Jeunesse – kilka wydań, m.in. w 2016 roku, wspólnie z Wydawnictwem Biblioteki Narodowej, reprint wydania z drzeworytami Pinsarda;
- 2005 – Denoël: w t. X zbiorowego wydania Tout Autour d’Aujourd’hui (TADA), nowe wydanie dzieł wszystkich Cendrarsa, pod redakcją Claude’a Leroy.

Po ostatnim wydaniu, z marca 2018 roku, miała miejsce kampania medialna o średnim zasięgu, lecz gwałtowna w tonie, używanym słownictwie i formułowanych opiniach. Stowarzyszenia zrzeszające Afrykanów zamieszkających we Francji oraz Francuzów pochodzenia afrykańskiego i karaibskiego oskarżały wydawnictwo o uprzedzenia rasowe, negrofobię, a także indoktrynację dzieci. Na stronach internetowych zbierano podpisy pod apelem o zakaz rozpowszechniania zbioru Cendrarsa, żądano również, aby wydawnictwo przeprosiło za publikację²⁹.

²⁸ Gallimard Jeunesse wchodzi w skład wydawnictwa Gallimard, założonego w 1911 roku, największego wydawnictwa niezależnego i jednego z kilku najbardziej prestiżowych we Francji.

²⁹ M.in. A. Oury, *Blaise Cendrars accusé de négrophobie pour ses „Petits contes nègres”*, mis en ligne 02.05.2018, www.actualitte.com/article/monde-edition/blaise-cendrars-accuse-de-negrophobie-pour-ses-petits-contes-negres/88653 [dostęp 7.11.2018]. *Retirer du marché le livre raciste «Petits contes nègres pour les enfants des blancs»* [Wycofać z sprzedaży rasistowską książkę *Murzyńskie bajeczki dla dzieci białych ludzi*], www.change.org/p/lucette-savier-retirer-du-march%C3%A9-le-livre-raciste-petits-contes-n%C3%A8gres-pour-les-enfants-des-blancs [dostęp 10.10.2018]. Także: nagranie z księgarni FNAC: *Décolonial News*, opublikowane 10.05.2018, www.youtube.com/watch?v=6NiJRT8WuA0 [dostęp 30.10.2018].

Oskarżenia opierały się na kilku elementach: obecności słowa „nègre(s)” (Murzyni/murzyńskie) w tytule, przeciwstawieniu „nègre(s)” (Murzynów) i „blancs” (Białych) tudzież rozpowszechnianiu tendencyjnego, jak za czasów kolonialnych, obrazu Afrykanów. Podkreślano również zdecydowanie, że książka jest adresowana do dzieci, którym przekazywane są rasistowskie uprzedzenia. Autorzy apelu poddawali w wątpliwość, czy rodzice będą w stanie opisać dzieciom kontekst epoki: „Czy rodzice, którzy kupią tę książkę swoim dzieciom, mają dostateczną wiedzę o latach 1920? Czy będą zdolni wytłumaczyć im, że słowo «murzyn» należy do minionego czasu?”³⁰

Przedstawiciele wydawnictwa odmówili kategorycznie wycofania książki, starali się tłumaczyć, że chodzi o pozycję klasyczną, powstałą niemal sto lat wcześniej, w której autor używał języka zgodnie z ówczesnie przyjętymi znaczeniami, bez żadnego nacechowania pejoratywnego. Przypominali także, że „nègre” może mieć – i w tym przypadku właśnie ma – znaczenie wysoce pozytywne, wręcz gloryfikujące, czego najlepszy przykład stanowi nazwa ruchu „négritude” (murzyńskości) i użycie słowa „nègre” przez jego twórców, Césaire’a, Senghora i Damasa, jak też licznych intelektualistów i pisarzy afrykańskich oraz wielu innych. Wydawnictwo podkreślało z całą mocą, że nie wolno zmieniać oryginalnego tytułu, nadanego utworowi przez autora³¹.

Żaden z zarzutów nie przywołuje postaci i poglądów samego Cendrarsa³². Należy także podkreślić, dla uzyskania pełniejszego obrazu całej „sprawy”, że żadne z oskarżeń nie odnosi się do treści utworu Cendrarsa i można by w związku z tym powątpiewać, czy jest ona oskarżycielom w ogóle znana³³.

³⁰ *Retirer du marché le livre raciste «Petits contes nègres pour les enfants des blancs»*, [dostęp 10.10.2018]). Autorzy apelu zdawali się nie zauważać, że formułując ten zarzut, sami wpadli w pułapkę uprzedzeń – jako że odmawiali rodzicom umiejętności właściwego postępowania wobec swoich dzieci, wskazując jednocześnie na ich brak wiedzy i wykształcenia.

³¹ Podawano także dodatkowe i bardzo sugestywne przykłady: czy autorzy obecnego apelu nie zażądają również zmiany tytułu antologii poezji przygotowanej przez Senghora w 1948 roku – *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française*?

³² Nie byłoby zresztą czego przywoływać, bo Cendrars rasistą w żadnym razie nie był, można dodać, poza tym co podano powyżej, że podczas I Wojny Światowej Cendrars służył w Legii Cudzoziemskiej i przyjaźnił się z Eugenem Jamesem Bullardem, pierwszym czarnym pilotem w armii francuskiej, pochodzącym z Martyniki (ojciec Bullarda urodził się jako niewolnik), www.ozy.com/flashback/the-first-black-fighter-pilot/67003 [dostęp 5.05.2019].

³³ Przedstawienie treści utworu Cendrarsa i jego merytoryczna dokładna analiza przekraczają ramy i cel niniejszego artykułu. Takie podejście znajduje dodatkowe uzasadnienie w pominięciu treści *Murzyńskich bajeczek* w polemice dotyczącej wydania z 2018 roku. Aby jednak nie ograniczyć się do wyłącznie zewnętrznego oglądu zbioru, w aneksie do artykułu zostanie zacytowana pierwsza z „murzyńskich bajeczek” Cendrarsa.

Oponenci nie przyjęli argumentów wydawnictwa, każda ze stron pozostała przy swoim zdaniu. Medialny szum ucichł, lecz czy można uznać, że nie ma problemu i nigdy nie było? Czy współczesny zmieniający się świat, z nowymi technologiami i polityczną poprawnością, ma prawo piętnować zbiór Cendrarsa?

Obserwatorzy „zewnątrzni”, nie będąc ani przedstawicielami wydawnictwa, ani stowarzyszeń protestujących przeciwko wznowieniu opowieści Cendrarsa, zgłosili kilka rozsądnych propozycji. Zbiór powinno się wydawać wraz z towarzyszącym mu opracowaniem, które wyjaśniałoby kontekst historyczny (czasy niewolnictwa i kolonializmu), polityczny (dawna polityka kolonialna oraz obecna – neokolonialna), językowy (rejstry językowe, przesunięcia znaczeń słów i wyrażeń) i kulturowy. Wszelkie wyjaśnienia winny być dostosowywane do wieku odbiorców i ich dojrzałości. Takie dostosowanie nie oznacza ani spłylenia problemu, ani infantylizacji. Należałoby także wprowadzić do szkół systematyczną pracę z wykorzystaniem tekstów afrykańskich o dokładnie opisanym rodowodzie.

Podsumowanie (?)

Słowa i układane z nich opowieści mają szczególną właściwość – mogą uczyć, skłaniać do refleksji, bawić. Czynią to na różne sposoby, od starożytności, poprzez okres klasycyzmu (z jego naczelną zasadą *plaire et instruire*). Szczególną rolę mają tu do spełnienia utwory adresowane do młodych odbiorców, którzy mogą skorzystać z wszelkich pożytków płynących z poznawania literatury we wczesnym wieku. Jeśli dzieci od najmłodszych lat będą miały kontakt z jak najbardziej różnorodną twórczością, jeśli rodzice będą skłaniać je do samodzielnego spojrzenia na poznawane zjawiska, to z pewnością okaże się, że obawy protestujących przeciwko wznowieniu *Murzyńskich bajeczek* Cendrarsa są nieuzasadnione i że młodzi słuchacze (czytelnicy) nie zwrócą zupełnie uwagi na „charakter rasowy”, a skupią się na humorze, nieco abstrakcyjnym, oraz na tym, co dla nich nieznanne i bardzo przez to interesujące. Bo, jak pisał sam Cendrars: „Człowiek rozsądny nie może mówić o sprawach poważnych z innym człowiekiem rozsądnym: musi zwrócić się do dzieci”³⁴.

³⁴ B. Cendrars, *Murzyńskie bajeczki dla dzieci białych ludzi*, s. 7.

Aneks

Totemy

Mezu, meniamur, memwej meniamur meze, meniamurze.

Powiedział mi stary szef betsi, zwany Etijtj, pewnej nocy, kiedy rozmawialiśmy o początkach jego rasy, o której, jako wielki podróżnik, opowiadał mi ciekawe rzeczy: „Człowiek rozsądny nie może mówić o sprawach poważnych z innym człowiekiem rozsądnym: musi zwrócić się do dzieci”.

– Ojcie – spytałem go – czy twój totem jest najpotężniejszy ze wszystkich?

– O! – powiedział. – Opiekunowie nie biją się między sobą: toteż totem Mwul (antylopa) jest równie potężny jak totem Nzoks (słoń).

– Ale czy wszystkie chronią w ten sam sposób, ojcie? Czy wszystkie są jednakowo skuteczne?

– O! Co to, to nie! Ojciec całej rasy, rozumiesz, chroni o wiele bardziej: zazdrosny jest o swoje dzieci.

– A kto jest ojcem całej rasy?

– No, wiesz dobrze, to przecież najstarszy ze wszystkich!

– A kto jest najstarszy?

– Dlaczego mnie nabierasz? Wiesz, że najstarszy ze wszystkich jest ojciec Krokodyl, Ngan. Ngan jest o całe niebo najstarszym opiekunem plemienia, o całe niebo. Ngan mógłby „zjeść” wszystkich pozostałych.

– Ale dlaczego nie macie wszyscy jednego opiekuna? Bylibyście o wiele bardziej zjednoczeni!

– O! To niemożliwe. Czy wszystkie twoje dzieci, na przykład, mają jedną głowę? A co powiesz o ich rozumie? A drzewa w lesie, czy są jednakowe? Jedne mają owoce, które można jeść, inne w ogóle nie rodzą owoców, a przecież wszystkie są drzewami! Podobnie jest z opiekunami plemienia! Ale opiekun rasy, ten, który stoi przed wszystkimi, Praojciec, ten, co jest najbardziej zazdrosny o swe potomstwo, Przodek wszystkich, najbliższy krewny każdego, to... to...

– Kto taki?

– To Ozuzu Ngan-Eza.

– To znaczy?

– Zapytaj dzieci, mały.

– A gdzie on jest?

– Zapytaj dzieci, mówię, zapytaj wszystkich dzieci³⁵.

Bibliografia

Cendrars Blaise (1988), *Murzyńskie bajeczki dla dzieci białych ludzi*, przeł. B. Grzegorzewska, Warszawa: Nasza Księgarnia.

Cendrars Blaise (2002), *Anthologie nègre*, Paris: Buchet/Castel.

³⁵ Tamże, s. 7–8.

- Cendrars Blaise (2005), *Anthologie nègre. Petits Contes nègres pour les enfants des Blancs. Comment les Blancs sont d'anciens Noirs. La Création du Monde*, Paris: Denoël.
- Colin Roland (2005), *Les Contes noirs de l'Ouest africain. Témoins majeurs d'un humanisme*, Paris: Présence Africaine.
- Grand D'Esnon Anne (2018), *Petits contes entre ami(e)s: on ne réécrit pas un titre* (1), 13/06/2018, site du projet «Malaises dans la lecture», <https://malaises.hypotheses.org/305>.
- Grand D'Esnon Anne (2018), *Petits contes entre ami(e)s: de l'humanisme à l'exotisme* (2), 13/06/2018, site du projet «Malaises dans la lecture», <https://malaises.hypotheses.org/328>.
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1837), *La Raison dans l'Histoire*, www.monde-diplomatique.fr/2007/11/HEGEL/15275.
- Hugo Victor (2013), *Discours sur l'Afrique (le 18 mai 1879)*, w: *Chroniques du racisme ordinaire*, red. A. Hurel, Urrugne: Pimientos.
- Hurel Alexandre [réd.] (2013), *Chroniques du racisme ordinaire*, Pimientos: Urrugne.
- Kopeć Damian, *Wędrowką jedną życie jest człowieka. Blaise Cendrars*, www.granice.pl/publicystyka/wedrowka-jedna-zycie-jest-czlowieka-blaise-cendrars/883/1.
- Krzywicki Janusz (2002), *Wprowadzenie do imaginarium literatury afrykańskiej*, cz. 1: *W kręgu tradycji*, Warszawa: Dialog.
- Oury Antoine (2018), *Blaise Cendrars accusé de négrophobie pour ses „Petits contes nègres”*, www.actualitte.com/article/monde-edition/blaise-cendrars-accuse-de-negrophobie-pour-ses-petits-contes-negres/88653.
- Pageard Robert (1979), *Littérature négro-africaine d'expression française*, Paris: L'École.
- Sieburth Richard (2014), *Blaise Cendrars in the sky*, „The Times Literary Supplement”, No 24, www.the-tls.co.uk/articles/public/blaise-cendrars-in-the-sky
- Steins Martin (1977), *Blaise Cendrars. Bilans nègres*, Paris: Minard.

Africa in the Works of Blaise Cendrars: the Controversy over *Little Black Stories for Little White Children*

Abstract

The article concerns a discussion about *Little Black Stories for Little White Children* (*Petits contes nègres pour les enfants des blancs*) (1928) renewed in 2018 by the publisher Gallimard Jeunesse. Cendrars was an artist who influenced the French art movements of the 1920s and '30s. He was also fascinated with Black Africa. His collection of African child folk tales, *Little Black Stories for Little White Children*, was ground-breaking in its sympathetic and non-racist respect for African folk culture. In spite of Cendrars' attitude, expressed in personal life and in his works, *Little Black Stories* was accused of racism and negrophobia when a new edition occurred in 2018. This paper proposes an afterthought about these accusations.

Keywords: African tales, folk tales, literature for children, political correctness